

Eucharistie in de vroege Kerk | Henk ten Voorde, MA

Wie de viering van de eucharistie in de Rooms-katholieke Kerk vergelijkt met de viering van het avondmaal in de protestantse kerken ontdekt een grote kloof in theologie en beleving. Beide liturgische tradities claimen terug te gaan op de maaltijdviering in de vroege Kerk. In dit artikel vragen we ons af wat kenmerkend is voor die eucharistie en welke vragen van daaruit rijzen voor de Kerk van de eenentwintigste eeuw.

De naam 'eucharistie'

De viering van de gemeenschappelijke maaltijd wordt in de vroege Kerk aangeduid met 'eucharistie'. In het begin van de tweede eeuw komen we die naam al tegen in de *Didachè*¹ en in de brieven van Ignatius². Rond het midden van de tweede eeuw schrijft Justinus de Martelaar over de maaltijd van de Kerk: "Dit voedsel draagt bij ons de naam eucharistie"³.

De naam 'eucharistie' gaat terug op de dankzegging (Grieks: *eucharistia*) bij het breken van het brood.⁴ Wanneer we er van uitgaan dat de aanduiding 'eucharistie' in de *Didachè* en bij Ignatius een weergave is van een bestaand gebruik, dan werd de maaltijd reeds in de eerste eeuw zo genoemd.

De vorm van de maaltijd

De gemeenschappelijke maaltijd was een belangrijk sociaal instituut in de Grieks-Romeinse wereld. Maaltijden vonden plaats binnen bestaande verbanden: familie, vrienden of leden van een religieus gezelschap.⁵ Ook de Joodse cultuur kende het instituut van de gemeenschappelijke maaltijd, waaronder het Pascha.

Het ligt daarom voor de hand dat christenen in de vroege Kerk samen kwamen rondom een maaltijd. In het Nieuwe Testament zijn daar sporen van te vinden.⁶ In die vorm werd ook de eucharistie gevierd. Uit 1 Korintiërs blijkt dat ook de Maaltijd van de Heer een volledige maaltijd was.⁷

De *Didachè*⁸ spreekt over de eucharistie als maaltijd waarvan men verzadigd raakt. Dat lijkt te duiden op een volledige maaltijd waarmee men de honger kon stillen.⁹

In de vierde eeuw blijkt de volledige maaltijd plaats gemaakt te hebben voor een symbolische maaltijd waarbij alleen brood en beker werden gebruikt, zoals dat ook in onze tijd gebruikelijk is. Volgens sommigen¹⁰ vond die verandering al plaats in de apostolische tijd. Een meer geleidelijk proces ligt echter meer voor de hand. De ontwikkelingen in de vierde eeuw zullen hier een extra impuls aan hebben gegeven. De huissamenkomsten maakten toen plaats voor openbare gebouwen, het aantal bezoekers nam toe en de samenkomsten kregen een meer formele vorm.¹¹ Toen de vieringen een meer formeel karakter kregen en verdwenen uit de huiselijke kring, verdween waarschijnlijk ook de maaltijd.

De betekenis van de eucharistie

Justinus¹² schrijft dat het bij de eucharistie niet om "gewoon" eten en drinken gaat. Door het uitspreken van de dankzegging (*eucharistia*) verandert het voedsel in lichaam en bloed van Christus en wordt het eucharistie. Justinus trekt een parallel tussen de incarnatie van Christus en de verandering van brood en wijn in lichaam en bloed van Christus. Ons vlees en bloed wordt gevoed wanneer wij dat tot eucharistie geworden voedsel eten. Vervolgens citeert Justinus¹³ als ondersteuning voor zijn betoog de instellingswoorden.¹⁴ Het gedenken van hetgeen Jezus heeft gedaan, door de viering van de eucharistie, heeft effect op het geestelijk leven van de

Henk ten Voorde, MA
Studeerde aan de Evangelische Theologische Academie en de Evangelische Theologische Faculteit, waar hij afstudeerde op de relatie tussen de vroegchristelijke eucharistie en het laatste avondmaal.

(vervolg) Eucharistie in de vroege Kerk

deelnemers.

Diezelfde gedachte is terug te vinden bij Ignatius wanneer hij over de eucharistie zegt: "Dat is het geneesmiddel tot onsterfelijkheid, tegengif tegen de dood, ja, leven in Jezus Christus voor altijd".¹⁵ De reden hiervoor is dat de eucharistie het vlees van Christus is: "Spant u in aan één eucharistie deel te nemen. Er is immers één vlees van de Heer Jezus Christus en één beker om één te zijn in zijn bloed...".¹⁶

De *Didachè* maakt onderscheid tussen "voedsel en drank dat Gij de mensen hebt gegeven" en "aan ons hebt U gegeven geestelijk voedsel en drank en eeuwig leven door uw Knecht".¹⁷

Deze bronnen van de vroege Kerk laten een realistische opvatting zien van de eucharistie. Er gebeurt werkelijk iets met het voedsel. Het eten van dit tot eucharistie geworden voedsel is noodzakelijk voor het geestelijk welzijn van de gelovigen. Dat maakt de eucharistie tot een kernritueel van de samenkomsten van de vroege Kerk.

Frequentie

Dat komt ook tot uitdrukking in de frequentie waarmee de eucharistie werd gevierd. De *Didachè* verbindt het samenkomen van de gemeente met de viering van de eucharistie: "Op de dag des Heren zult u samenkomen, het brood breken en dankzeggen na openlijk uw zonden beleden te hebben, opdat uw offer rein mag zijn".¹⁸ Een soortgelijke uitspraak is te vinden in Handelingen "En toen wij op de eerste dag der week samengekomen waren om brood te breken".¹⁹ Ook Ignatius legt de verbinding tussen de samenkomst van de gemeente en het vieren van de eucharistie: "dat u ... bijeenkomt ... om met ongedeelde toewijding één brood te breken".²⁰ Justinus beschrijft hoe de samenkomst van de gemeente op de eerste dag van de week er uitziet.²¹ Hij noemt vier elementen: lezen van de Schrift, vermaning, gebed en de eucharistie.

De eucharistie lijkt een vast, zo niet het centrale onderdeel te zijn van de wekelijkse samenkomst.

Eenheid

De vroege Kerk benadrukt dat in de viering van de eucharistie de eenheid van de Kerk tot uitdrukking komt. In de brief van Ignatius aan de Filadelfiërs is de eenheid van de Kerk één van de centrale thema's. Die

eenheid komt met name tot uitdrukking in de viering van "één eucharistie".²² Vlak daarvoor ging het over "berouwvol komen tot de eenheid van de kerk" en over "scheurmakers" die niet delen in het lijden van Christus. Dat laatste is waarschijnlijk een verwijzing naar de eucharistie. Schoedel schrijft hierover: "... Ignatius viewed Christ's presence in the sacred meal as one of the strongest confirmations of the reality of the passion and because he found a connection between this conviction and the desire to stand united ...".²³

In de brief aan de Smyrnaeers schrijft Ignatius over mensen die zich onthouden van de eucharistie om vervolgens de gemeente op te roepen de verdeeldheid te ontvluchten en zich te voegen onder de bisschop, omdat "slechts die viering van de eucharistie betrouwbaar is te beschouwen die onder leiding van de bisschop ... plaats vindt".²⁴ De bisschop wordt door Ignatius beschouwd als symbool van de eenheid van de Kerk. Zich onttrekken aan de bisschop is zich onttrekken aan de eenheid van de Kerk. Zich onttrekken aan de eucharistie en mogelijk een eigen eucharistie vieren is het toppunt van verdeeldheid zaaien. Want juist in de gezamenlijke viering van de eucharistie komt de eenheid van de Kerk tot uitdrukking.

Zoals blijkt uit de brieven van Ignatius, lukte het de vroege Kerk niet om die gewenste eenheid in stand te houden. Men kan de intenties van de vroege Kerk ter harte nemen. Dit wil echter niet zeggen dat de vroege Kerk geïdealiseerd moet worden.

In de eeuwen die volgden is het er niet beter op geworden. De eucharistie was één van de breekpunten tussen Rome en de Reformatie. Eén van de eerste breekpunten tussen de diverse stromingen van de Reformatie was de visie op het Avondmaal. Luther hield vast aan de consubstantiatie: Christus is aanwezig door de tekenen van brood en wijn. Luther onderscheidde zich hierin van de Rooms-katholieke Kerk die leert dat brood en wijn lichaam en bloed van Christus wordt (transsubstantiatie). Voor Zwingli was avondmaal slechts een gedachtenismaaltijd. Calvijn nam een tussenpositie in: Christus is door Zijn Geest aanwezig in brood en wijn. Uiteindelijk kwamen ze niet nader tot elkaar.

Ter overdenking

De viering van de eucharistie in de vroege Kerk roept vragen op voor de Kerk van de eenentwintigste eeuw. Zeker aan die kerken waarin de eucharistie (of in dit geval het Heilig Avondmaal) eens per maand of per drie maanden plaats vindt. Is het vieren van de eucharistie noodzakelijk voor het geestelijk welzijn van gelovigen? Hoort de viering van de eucharistie tot de essentiële kern van het christelijk geloof of is het een optioneel gebruik? Staan de Rooms-katholieke en de Oosterse Kerk voor wat betreft het centraal stellen van de eucharistie niet dichterbij de vroege Kerk dan de

protestantse kerken?

Ook de opvatting dat de eucharistie de eenheid van de Kerk uitdrukt, roept vragen op. Hiervoor is al geconstateerd dat ondanks de intenties van de vroege Kerk de eenheid in de viering van de eucharistie niet optimaal was. In onze tijd verdelen opvattingen over eucharistie en Avondmaal de Kerk nog steeds tot op het bot. Wat ons zou moeten verenigen houdt ons verdeeld.

Eindnoten

- ¹ *Did.* 9:1.
- ² *Ef.* 13:1; *Fil.* 4:1; *Smyrn.* 7:1, 8:1.
- ³ *Apol.* 66:1. Geciteerd uit G.J.M. Bartelink, *Twee Apologeten uit het Vroege Christendom* (Kampen: Kok, 1986) pag. 82.
- ⁴ *Mat.* 26:27; *1 Cor.* 10:16; 11:24; *Hand.* 27:35; *Did.* 10:2.
- ⁵ Dennis Smith. *From Symposium to Eucharist. The Banquet in the Early Christian World.* (Minneapolis: Fortress Press, 2003) pags. 1-7.
- ⁶ *Hand.* 2:42,46; 20:7,11; 27:35.
- ⁷ *1 Kor.* 11:21,22.
- ⁸ *Did.* 10:1.
- ⁹ Kurt Niederwimmer. *The Didache : a commentary.* (Minneapolis: Fortress Press, 1998) pag. 155.
- ¹⁰ Gregory Dix. *The Shape of the Liturgy.* (London: A&C Black, 1993) pags. 77-78.
- ¹¹ Zie voor een uitvoerige beschrijving van de gevolgen van het gebruik van openbare gebouwen voor de eucharistie: Michael L. White. *Building God's House in the Roman World: Architectural Adaptation Among Pagans, Jews and Christians.* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1990) pags. 119-120.
- ¹² *Apol.* 66:2.
- ¹³ *Apol.* 66:3.
- ¹⁴ De woorden die Jezus heeft gesproken tijdens het Laatste Avondmaal zoals weergegeven in Mattheüs 26:26-29; Marcus 14:22-25; Lucas 22:19-20; en 1 Korintiërs 11:23-25.
- ¹⁵ *Ef.* 20:2. Alle citaten uit de Apostolische Vaders zijn ontleend aan A. F. J. Klijn. *Apostolische vaders 1 en 2.* (Kampen: Kok, 1981/1983).
- ¹⁶ *Fil.* 4.
- ¹⁷ *Did.* 10:3.
- ¹⁸ *Did.* 14:1.
- ¹⁹ *Hand.* 20:7.
- ²⁰ *Ef.* 20:2.
- ²¹ *Apol.* 67:1-7.
- ²² *Fil.* 4.
- ²³ William R. Schoedel. *Ignatius of Antioch : a commentary on the Letters of Ignatius of Antioch.* (Philadelphia: Fortress Press, 1985) pag. 198.
- ²⁴ *Smyr.* 7-8.